

РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядаються теоретико-практичні засади функціонування національної системи пенсійного страхування у контексті забезпечення соціального захисту населення та соціальної безпеки України в цілому. Особливостями існуючої пенсійної системи виділено її фінансування за рахунок внесків або податків на розподільних засадах, які мають обов'язковий характер і регулюються державою у особі Пенсійного фонду України. Розроблено концептуальні підходи до реформування системи пенсійного страхування та підкреслено економічно і демографічно зумовлену необхідність переходу до індивідуально-накопичувальної моделі.

Ключові слова: система пенсійного страхування, соціальний захист населення, соціальна безпека держави, пенсійний фонд.

Постановка проблеми. Сьогоднішні реалії економічної ситуації в Україні підвищують важливість соціального захисту населення. Рівень розвитку та дієвість пенсійного забезпечення, виступаючи базовим елементом системи соціального страхування, протягом останніх років здійснює прямий вплив на стан економічної безпеки держави. Це зумовлено рядом чинників, однак основним є структурна невіддільність і нерозривний зв'язок пенсійної системи з економічною, соціальною та адміністративною сферами.

Модернізація економічної парадигми, як відображення глобалізаційних процесів, призвела до перегляду принципів положень організації вітчизняної пенсійної системи. Історично сформована ідеологія колективної відповідальності та солідарної взаємодопомоги замінюється практикою індивідуальних накопичень. Це спричиняє трансформацію як суспільного патерналізму стосовно форм і розміру надання соціальної підтримки членам суспільства, які цього потребують, так і перерозподіл фінансових потоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розробку теоретичних положень соціального захисту населення значний внесок зробили вітчизняні вчені В. Базилевич, Б. Гаврилишин, Б. Зайчук, Т. Заяць, О. Коваль, Г. Ковальська, В. Колбун, Ю. Конопліна, Н. Кузьминчук, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Мачульська, Б. Надточій, В. Новікова, Л. Омелянович, Н. Рад, Г. Сулейманова, С. Юрій та інші, які комплексно розглядають питання соціальної тематики, у тому числі пенсійного страхового забезпечення.

Дослідженню генезису теорії пенсійних систем присвячено праці таких закордонних учених-економістів, як: О. Астапович, В. Баскаков, Н. Барр, У. Бирменхем, Л. Бертін, С. Валдес-Пріето, Р. Вон, Е. Гонтмахер, Е. Демарджик-Кант, Е. Джеймс, Р. Кокарев, Т. Малена, Р. Пуджоль, В. Роїк, Д. Рофман, Дж. Рутковскі, А. Санден, О. Синявська, О. Соловійов, А. Хофлер, Р. Хольцман, Р. Хинц, В. Шварц, С. Чейре,

Л. Якобсон та ін. Однак відзначимо, що в Україні відсутній власний досвід функціонування обов'язкової та добровільної накопичувальної системи, а зарубіжна практика у вітчизняних соціально-економічних реаліях потребує критичного осмислення та розробки адаптаційного механізму для впровадження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у аналізі теоретико-практичних засад функціонування національної системи пенсійного страхування та розробці концептуальних підходів до її реформування.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Загострення ситуації у соціальній сфері має об'єктивний характер, оскільки дотепер зберігається вплив негативних чинників, що призвели до погіршення стану економічного розвитку країни протягом кризового періоду 2008-2009 рр. Необхідність реформування пенсійної системи в Україні пов'язана також з прогресуючими темпами старіння населення і наслідками цього процесу для забезпечення соціального захисту та фінансової стійкості держави. Саме проблема взаємозв'язку та взаємовпливу соціальної й економічної безпеки України крізь призму системи пенсійного страхування, яка виконує одночасно захисну функцію для населення та інвестиційну для держави, потребує поглибленого дослідження та комплексного підходу до її розв'язання.

Викладення основного матеріалу дослідження. У контексті інтеграційних процесів, які відбуваються наразі в європейському економічному просторі, безумовним є підвищення значення соціальної безпеки, яка визначає специфічне ставлення особистості до динаміки суспільного прогресу. У сучасному суспільстві на перший план виступають потреби, інтереси, погляди, ідеали людини. Соціальна безпека визначається поліпшенням якості життя для задоволення потреб людей своєчасним і адекватним реагуванням держави і суспільства на кризові явища, модернізацію застарілих соціальних структур та інститутів і пристосуванням їх до

нових умов, подоланням деформацій системи відносин [1, с. 19].

Узагальнюючи існуючі підходи до вивчення змістового навантаження соціального захисту, відзначимо, що це – гарантування соціальної безпеки кожному громадянину держави. Виходячи з цього, соціальну безпеку ми розглядаємо як такий стан і тенденції до його змін, при яких у державі забезпечується стабільність і стійкість процесів відтворення населення, належних умов життя особистості, що проявляється у:

- можливості постійно підтримувати на рівні не нижче мінімально допустимих норм основні показники, пов'язані з природним відтворенням населення, що дозволить забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток у перспективний період;

- здатності зберігати високий рівень здоров'я населення і не допускати поширення соціально небезпечних захворювань;

- можливості забезпечити достойний рівень життя та якості життя населення, які відповідають сучасним світовим стандартам, що в остаточному підсумку дозволить зберегти популяцію населення і забезпечить стійке економічне зростання;

- підтримці та збереженні необхідних параметрів якості соціального середовища, що прямо впливає на безпеку особистості;

- здатності протистояти міграційному відтоку населення і в допустимих межах підтримувати міграційний процес [1].

Отже, соціальна безпека передбачає необхідність подолання соціальних негараздів, що забезпечує соціальний захист, який являє собою комплекс організаційно-правових і економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення за конкретних економічних умов. Метою соціального захисту, серед інших, є забезпечення рівня життя непрацездатних громадян не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого державою. В Україні найпоширенішою формою соціального захисту, зважаючи на демографічну ситуацію, перш за все є пенсійне забезпечення.

Будь-яка пенсійна система спрямована на забезпечення літніх людей від бідності, вирівнювання розподілу витрат на споживання упродовж життя шляхом перенесення певної її частини з більш продуктивного на менш продуктивний період і забезпечення життєвих потреб людей із винятково довгим життям. Ці різні завдання розв'язуються за допомогою трьох різних типів пенсій, які і виступають базисом напрямів реформування системи пенсійного страхування [2, с. 20]:

- 1) пенсії, спрямовані на забезпечення від бідності, формуються за рахунок обов'язкових внесків або податків, зазвичай на розподільних засадах, і є державними;

- 2) пенсії, спрямовані на вирівнювання споживання упродовж життя кожної особи, формуються за рахунок обов'язкових внесків на

розподільних і накопичувальних засадах, можуть бути як державними, так і приватними;

- 3) пенсії, спрямовані на розширення можливостей індивідуального вибору, формуються за рахунок суто добровільних внесків на накопичувальних засадах і є приватними.

Відповідно існують 4 види пенсійних систем: розподільна (солідарна), що фінансується із пенсійних внесків; розподільна (солідарна), що фінансується із податків; індивідуально-накопичувальна обов'язкова; індивідуально-накопичувальна добровільна.

Узагальнення існуючих підходів до визначення дефініції «пенсійна система» дозволяє виділити запропонований О.П. Ковалем, який детермінує її як сукупність правових, фінансово-економічних і організаційних відносин та інститутів, що реалізують пенсійні схеми з метою надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсійних виплат [3, с. 10]. Ми згодні з зазначеним автором, що проблематику пенсійної системи структурно доцільно розглядати у двох аспектах – за змістовим наповненням і суб'єктною будовою.

Структуризація за змістовим наповненням передбачає виокремлення її складників, що відображає об'єктивну сторону сутності пенсійної системи. Суб'єктна її будова характеризується сукупністю інституцій, які забезпечують функціонування системи. При цьому зазначити, що обидва вказані складники знаходяться між собою в об'єктивному та нерозривному діалектичному зв'язку, який унеможливує функціонування кожної з них окремо.

Серед інститутів пенсійної системи провідне значення у організаційно-адміністративному регулюванні пенсійного забезпечення має Пенсійний фонд України (далі – ПФУ), функціонування якого спирається на страховий принцип. ПФУ, як організація, має організаційно-правовий статус, структуру органів управління, підзвітність та підконтрольність та певний ступінь транспарентності. Доцільно детальніше зупинитися на особливостях організації та функціонування ПФУ, оскільки він є тією ланкою, яка поєднує основних суб'єктів пенсійної системи України – державу, роботодавців і найманих працівників.

Організаційно-правовий статус ПФУ як страхового фонду визначений ст. 14 Закону України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у якості некомерційної самоврядної організації [4]. Тобто ПФУ є суб'єктом господарювання, діяльність якого не спрямована на одержання прибутку та здійснюється без втручання центральних органів влади. Однак Положення про ПФУ визначає статус останнього як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України. Отже, спостерігаємо правову колізію, яка

поступово вирішується по мірі реформи пенсійної системи.

Що стосується дефіциту бюджету Пенсійного фонду, то у 2013 році його заплановано в обсязі 21,8 млрд. грн. і кошти для його покриття передбачено у Державному бюджеті на 2013 рік. Розмір дефіциту бюджету ПФУ щорічно скорочується, так у 2012 р. становив 27,2 млрд. грн., у 2011 р. – 30,1 млрд. грн., у 2010 р. – 34,5 млрд. грн. [5]. Однак, видатки Пенсійного фонду за темпами зростання випереджали його власні доходи і приріст ВВП країни у цілому протягом останніх років. Дослідження структури видаткової частини бюджету ПФУ показує, що збільшення його видаткової частини зумовлено ростом обсягів пенсійних виплат. Сума видатків на пенсійні виплати у 2012 році становила 233695,9 млн. грн., що на 22 981,5 млн. грн. більше порівняно з 2011 роком. На зростання обсягу видатків вплинули додаткові витрати, пов'язані з реалізацією соціальних ініціатив Президента України, спрямованих на підвищення рівня соціального захисту, а також перерахунки розмірів пенсійних виплат, які проводилися згідно із нормами діючих законодавчих та нормативно-правових актів: збільшено пенсійні виплати відповідно до зростання розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб та у зв'язку із зростанням

середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком.

Варто відзначити, що обсяг виплат пенсій за вищезазначеними статтями постійно зростає: у період 2006-2011 рр. виплати збільшилися від 60 млрд. грн. до 165 млрд. грн. У динаміці сума видатків зросла на 17% у 2007 р. порівняно із 2006 р.; у 2008 р. – на 46% порівняно із 2007 р., у 2009 р. та 2010 р. – на 20% щорічно відповідно. Лише у 2011 р. приріст становив 10% порівняно із 2010 р.

В основі згаданих вище проблем такі ключові причини [6-9]:

1. Численні пенсійні пільги за професійною і соціальною ознаками ставлять під сумнів справедливість пенсійної системи та знижують стимули участі у ній (табл. 1).

Середній розмір пенсійної виплати станом на 1 січня 2013 року становив 1470,73 грн., що на 217,45 грн. більше від розміру, який склався на відповідну дату минулого року. В цілому, за аналізований період середній розмір пенсій зріс на 89,52%. Найбільше зростання отримали соціальні пенсії – на 149% за останні 5 років, однак вони є найменшими за абсолютним рівнем. Найвищий рівень у довічного грошового утримання суддів у відставці – 7836,7 грн. Отже, діапазон значень пенсій за різними категоріями становить на початок 2013 року 6916,3 грн.

Таблиця 1

Середній розмір місячної пенсії (на початок року, грн.)

Вид пенсії	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Серед. розмір місячної пенсії, усього	776,0	934,3	1032,6	1151,9	1253,3	1470,7
За віком	798,9	942,7	1039,6	1156,0	1252,4	1464,3
За вислугу років	1243,1	1599,0	1676,3	1719,1	1795,2	2172,1
Соціальна пенсія	369,7	538,0	620,6	744,8	818,1	920,4
Довічне грошове утримання суддів у відставці	5287,2	5651,9	5883,4	6240,5	7490,9	7836,7

2. Низький рівень залучення населення до пенсійного страхування – внески сплачують тільки $\frac{3}{4}$ зайнятих або понад половину населення працездатного віку. На 10 платників внесків припадає 9 пенсіонерів. Унаслідок високого рівня тінзації зайнятості та доходів майже третина

застрахованих осіб сплачує пенсійні внески із зарплати, яка не перевищує мінімальну. Відзначимо також, що протягом останніх років зменшується чисельність пенсіонерів, однак зростає їх питома вага у структурі населення (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість пенсіонерів (на початок року, тис. осіб)

Вид пенсії	1996	2001	2006	2010	2011	2012	2013
Усього пенсіонерів, у тому числі:	14487	14447	14050	13721	13738	13821	13640
за віком	10615	10299	10596	10596	10587	10627	10501
за вислугу років	429	552	627	630	654	679	681
соціальна пенсія	434	431	370	172	158	146	134
Кіл-ть пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	284	295	301	300	301	304	301

Аналіз табл. 2 свідчить про зменшення кількості пенсіонерів за аналізований період на 6%, у той же час збільшилась їх питома вага у загальній чисельності населення також на 6%.

У структурі пенсіонерів (рис. 1) найбільшу питому вагу займають пенсіонери за віком (77%), значна частка також пенсіонерів по інвалідності (11%). Позитивним є зменшення питомої ваги осіб, яким призначена пенсія у разі втрати годувальника – з 8,2% у 1996 р. до 5,9% у 2013 р.

3. Недостатня диверсифікованість механізмів пенсійного забезпечення. В Україні повною мірою функціонує лише солідарний рівень пенсійного страхування, тоді як впровадження II рівня (обов'язкової накопичувальної системи) постійно відкладається, розвиток добровільного пенсійного забезпечення обмежується нерозвиненістю фондового ринку, низьким рівнем доходів і недовірою населення до фінансових інститутів.

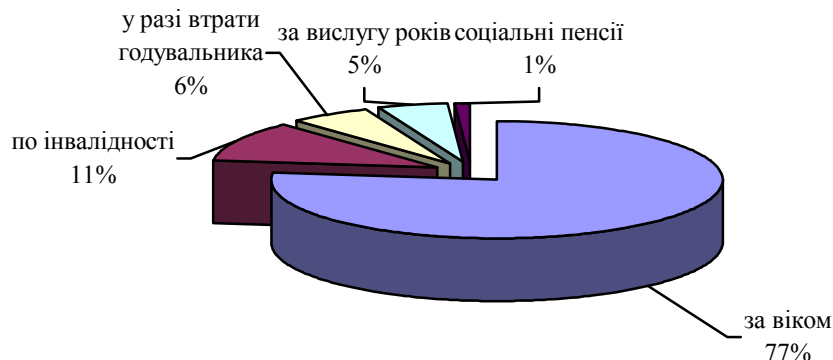

Рис. 1. Структура пенсіонерів за категоріями у 2013 році

Отже, економічно та соціально зумовленою є нагальна потреба у реформуванні пенсійної системи, яка у модернізованому вигляді посилить соціальний захист осіб, що втратили працездатність, забезпечить гідний рівень їх життя у результаті збалансованості інтересів пенсіонерів та громадян, які працюють. Для цього Програмою економічних реформ України на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [8] розроблено такі завдання: стабілізувати солідарну пенсійну систему, запровадити загальнообов'язкове накопичувальне і розвивати добровільне накопичувальне пенсійне страхування та поліпшити адміністрування пенсійної системи.

Необхідне для України введення і розвиток накопичувальної складової пенсійної системи. Несприятливі демографічні зміни в державі, зокрема зростання співвідношення чисельності пенсіонерів і працюючих, впливають на фінансову спроможність розподільної пенсійної системи.

Демографічна ситуація також зумовила потребу у наблизенні пенсійного віку до європейських стандартів (65 років) для учасників II-го рівня пенсійної системи, що зменшить обсяг дотацій із бюджету [2, 10]. Перехід до накопичувального принципу пенсійної системи передбачає забезпечення можливості залучення приватних компаній для управління активами і спрямування внесків II рівня до недержавних пенсійних фондів за бажанням і вибором застрахованих осіб; забезпечення виплат дострокових або підвищених пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних зі шкідливими або особливими умовами праці, за рахунок запровадження професійних пенсійних схем.

У результаті реалізації запропонованих заходів уже у 2014 році планується отримати такі результати:

1) коефіцієнт заміщення (співвідношення середніх розмірів пенсій і зарплат) – не менше 45%, у т.ч. із солідарної системи – 40%;

2) співвідношення середніх розмірів пенсій жінок і чоловіків – не нижче 75%;

3) ставка відрахувань на пенсійне страхування – не більше 35%;

4) співвідношення обсягу пенсійних видатків і ВВП – не більше 12% [8].

Висновки. У контексті проведеного дослідження зауважимо, що одним із напрямів забезпечення соціального захисту на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку України є встановлення прогресивних соціальних стандартів, які у перспективі гарантують належний рівень добробуту населення. Тому є нагальною потребою реформування чинної системи пенсійного забезпечення, що викликано складною демографічною ситуацією, високим рівнем тінізації економіки, передусім заробітних плат і зайнятості, та наявністю в окремих ситуаціях соціально несправедливої діючої системи соціального захисту. Однак, враховуючи нестабільність економічної та політичної ситуації в Україні, недовіру до будь-яких форм довгострокового накопичення коштів, очевидно є неможливість використання існуючих моделей пенсійного забезпечення, які довели свою ефективність у країнах з розвинутою економікою. Для України необхідний покроковий перехід від солідарної загальнообов'язкової до індивідуальної накопичувальної системи, перерозподіл фінансового навантаження з працедавців на найнятих працівників. Перший етап такої трансформації вже реалізований, але потрібний певний час для висновків щодо дієвості модернізованої системи пенсійного забезпечення.

Список літератури

1. Куценко В.І., Удовиченко В.П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку/ Куценко В.І., Удовиченко В.П. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. – 656 с.
2. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія) / напрями реалізації (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
3. Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 240 с.
4. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р № 16/98-ВР [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-BP>.

5. Пенсійний фонд України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>

6. Коваль О. П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України: аналіт. доп. / О. П. Коваль; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 112 с.

7. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е.М.Лібанової. – У 2-х томах. – К.: Ін-

т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. – 436 с.

8. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

9. Омелянович Л.О. Вплив реформування пенсійної системи України на соціально-економічний розвиток суспільства: моногр. / Л.О. Омелянович, Н.С. Рад. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. – 282 с.

Аннотация

Ольга Шевченко

РЕФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО СТРАХОВАНИЯ КАК ОСНОВА СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Рассматриваются теоретико-практические основы функционирования национальной системы пенсионного страхования в контексте обеспечения социальной защиты населения и социальной безопасности Украины в целом. Особенности существующей пенсионной системы выделено ее финансирование за счет взносов или налогов на распределительных основах, которые носят обязательный характер и регулируются государством в лице Пенсионного фонда Украины. На основе проведенного исследования разработаны концептуальные подходы к реформированию системы пенсионного страхования и подчеркнута экономически и демографически обусловленную необходимость перехода к индивидуально-накопительной модели.

Ключевые слова: система пенсионного страхования, социальная защита населения, социальная безопасность государства, пенсионный фонд.

Summary

Olga Shevchenko

REFORMING THE NATIONAL PENSION INSURANCE AS A BASIS FOR SOCIAL SECURITY OF UKRAINE

Examines the theoretical and practical foundations of the national pension insurance system in the context of social protection and social security of Ukraine as a whole. Features of the current pension system is allocated its funding from contributions or taxes on the basics of distribution, which are binding and regulated by the state in the person of the Pension Fund of Ukraine. On the basis of the study developed conceptual approaches to reforming the pension insurance system and stressed economically and demographically due to the need to move to the individual-funded model.

Keywords: system of pension insurance, social welfare, social security state, pension fund.